

Ewa Pogorzala
(Radom)

„ŚLAD” – SPOTKANIA Z KULTURĄ ŻYDOWSKĄ, RADOM 16–19 KWIETNIA 2009 R.

W dniach 16 – 19 kwietnia 2009 r. w Radomiu zorganizowane zostały Spotkania z kulturą żydowską – „Ślad”. Inicjatorami była Resursa Obywatelska, Radomskie Towarzystwo Naukowe oraz Stowarzyszenie „Żydowskie Motywy”. W programie przewidziano m.in. projekcje filmów o tematyce żydowskiej, wystawy oraz spotkania z twórcami¹. Filmy przedstawione radomskiej publiczności prezentowane były na organizowanym od 2004 r. w Warszawie Międzynarodowym Festiwalu Filmowym „Żydowskie Motywy”. W programie przewidziano również wystawę poświęconą postaci radomianina – dr Jerzego Borysowicza, odznaczonego medalem „Sprawiedliwy wśród narodów świata” oraz spotkania z reżyserką Jolantą Dylewską, prezeską Stowarzyszenia „Żydowskie Motywy” Ewą Szprynger oraz Wojciechem Piekarskim – byłym ambasadorem Polski w Izraelu. Patronat honorowy objęli Prezydent Miasta Radomia – Andrzej Kosztowniak oraz Przewodniczący Rady Miejskiej – Dariusz Wójcik.

Spotkania z kulturą żydowską rozpoczęła projekcja filmu *Po-lin. Okruchy Pamięci* z 2008 r., w reżyserii Jolanty Dylewskiej. Po-lin w języku hebrajskim oznacza Polskę. Film oparty jest na materiałach archiwalnych, odnalezionych w trakcie wieloletnich poszukiwań na całym świecie. Zaprezentowano w nim unikalne nagrania z lat 30. XX w. ukazujące codzienne życie Żydów w przedwojennej Polsce. Ich autorami byli żydowscy emigranci z USA, odwiedzający swych krewnych w Polsce. Reżyserka była w kilkunastu miejscach, których dotyczyły te nagrania, próbując odnaleźć ostatnich żyjących świadków tamtych czasów.

W drugim dniu spotkań z kulturą żydowską miało miejsce otwarcie wystawy *Jerzy Borysowicz – Radomski Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata*. Borysowicz do Radomia przybył w 1939 r. Podczas okupacji niemieckiej kierował szpitalem dla psychicznie chorych, gdzie ukrywał Żydów, m. in. Mordechaja Anielewicza, jednego z późniejszych dowódców powstania w getcie warszawskim. W 1985 r. dr J. Borysewiczowi przyznano pośmiertnie medal „Sprawiedliwy wśród narodów świata”².

W drugim dniu odbyła się również projekcja filmu z 2007 r. *Miasteczko Kroke* w reżyserii Natalii Schmidt i Kuby Karysia. Jest to dokumentalny obraz przedwojennego Krakowa widzianego oczami Żydów. W filmie zderzono dwie rzeczywistości, z jednej strony okres bezpiecznego dzieciństwa, z drugiej tragiczny czas Holocaustu. Niektórzy bohaterowie filmu po wojnie opuścili Polskę, zaś część powróciła do Krakowa. W filmie przedstawiono unikatowe, niepublikowane dotąd archiwalia z okresu międzywojnia. Po projekcji odbyło się spotkanie z Ewą Szprynger – dokumentalistką, prezeską Stowarzyszenia „Żydowskie Motywy”, autorką filmów *Na paryskim bruku*, *Rachela na dworcu gdańskim*, *Dziękujemy za Solidarność*. Zwieńczeniem spotkania była prezentacja filmu z 2003 r. pt. *Już nie ma tych miasteczek*, opowiadającego o próbach odnalezienia śladów żydowskich osiedli na terenach wschodniej Polski.

Drugi dzień radomskich spotkań z kulturą żydowską zakończyła projekcja polsko-duńskiego filmu z 2007 r. pt. *Kredens* w reżyserii Jacoba Dammasa. Obraz opowiada o przy-

¹ Szczegółowe informacje o programie patrz:

<http://www.resursa.radom.pl/?d=NASZA%20OFERTA&d1=SPOTKANIA%20Z%20KULTUR%A1%20%AFYDOWSK%A1%20%22%A6SLAD%22>

² Postaci dr Jerzego Borysewicza poświęcony został cykl artykułów na łamach tygodnika „Nasz Czas” (1999 nr 25, 2003 nr 35, 2004 nr 4, nr 6, nr 7).

jeździe reżysera do Wrocławia, gdzie przed przymusową migracją po wydarzeniach z marca 1968 r. mieszkała jego matka. Motywem przewodnim jego poszukiwań jest próba odnalezienia rodzinnej pamiętki, tj. tytułowego kredensu.

W kolejnym dniu spotkań odbyły się prezentacje filmów *Pamiętki* (Izrael 2006, reż. Halil Efrat, Sahar Cohen) oraz *Umrzeć w Jerozolimie* (USA 2007, reż. Hilla Medalia). Miało miejsce również spotkanie z Janem Wojciechem Piekarskim, z pochodzenia radomianinem. W latach 2003-2006 sprawował on funkcję ambasadora RP w Izraelu.

W ostatnim dniu zorganizowana została wycieczka po miejscach związanych z historią Żydów w Radomiu, m. in. cmentarzu żydowskim przy ul. Towarowej oraz budynku przy ul. Kilińskiego, będącego siedzibą przedwojennego żydowskiego Gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy”. W szczególności radomskim Żydom poświęcona jest strona <http://www.zchor.org/radom/radom.htm>. Według zawartych na niej informacji w 1938 r. w ogólnej liczbie 81.113 mieszkańców Radomia – 24.745 stanowili Żydzi. Na stronie tej umieszczone są również dane bibliograficzne i cyfrowe wersje publikacji poświęconych historii ludności żydowskiej w przedwojennym Radomiu oraz w okresie okupacji, w tym również księga pamięci dotycząca Radomia³. Po Holokauście ukazało się szereg ksiąg poświęconych pamięci ludzi i świata, który przestał istnieć. *Pinkas zikkaron/ sefer zikkaron* po hebrajsku lub *jizker buch* w języku jidisz odnoszą się do konkretnego miejsca, które mają upamiętnić. Ruch ich wydawania rozpoczął się już w czasie II wojny światowej, a powstał w środowiskach ziomkostw byłych mieszkańców gmin żydowskich Europy Wschodniej. Szacuje się, że do początków XXI w. zredagowano 526 ksiąg pamięci, z czego 428 ksiąg jest opisem miejscowości leżących do 1939 r. w ówczesnych granicach Polski⁴.

Radomskie spotkania z kulturą żydowską zakończył happening, zorganizowany przez młodzież z VI Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Kochanowskiego przy ul. Podwalnej, w miejscu przedwojennej synagogi, gdzie obecnie stoi pomnik poświęcony pamięci Żydów Radomia zamordowanych w czasie II wojny światowej. Uczniowie tego radomskiego liceum realizują projekt „Jestem” w ramach programu *Uczyć się z historii. Doświadczenia totalitaryzmów XX wieku*. W ramach tego programu na witrynie „Uczyć się z historii”, prowadzonej przez Ośrodek „KARTA”, publikowane są projekty edukacyjne, realizowane w szkołach i w ramach edukacji pozaszkolnej, poświęcone historii Polski i państw sąsiadujących w XX wieku. W centrum zainteresowania programu są doświadczenia dwóch totalitaryzmów – nazizmu i komunizmu w latach II wojny światowej oraz wynikające z nich wnioski dla kształtowania i przestrzegania praw człowieka. Projekt „Uczyć się z historii” powstał w 2005 r. w wyniku współpracy warszawskiego Ośrodka „KARTA” z niemiecką fundacją Fördergesellschaft Kulturelle Bildung e.V i jest elementem budowanej sieci „Learning from history”, w której skład wchodzi niemiecki serwis „Lernen aus der Geschichte”⁵ oraz serwis rosyjski, tworzony przez moskiewski „Memoriał”⁶. Sieć finansowana jest przez Fundację „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość”⁷.

Celem realizowanego przez uczniów z VI Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Kochanowskiego w Radomiu projektu „Jestem” jest przypomnienie losów uczniów Gimnazjum

³ Sefer Radom, *The book of Radom; the story of a Jewish community in Poland destroyed by the Nazis*, Y Perlow, English section: Alfred Lipson, *Former Residents of Radom in Israel and the USA*, Tel Aviv 1961 (Hebrew, Yiddish, English 474 pages).

⁴ S. Bojczuk, „Księgi pamięci” – geneza i charakterystyka, „Scriptores” 2003 nr 1, s. 73.

⁵ www.lernen-aus-der-geschichte.de

⁶ www.urokiistorii.ru

⁷ Strona programu: <http://uczyc-sie-z-historii.pl>

Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” w Radomiu⁸ i tym samym upamiętnienie historii żydowskiej społeczności w tym mieście. Mottem projektu uczyniono frazę – *Przywrócić pamięć i odrzucić stereotypy*.

Prywatne żydowskie gimnazjum męskie utworzono przy ulicy Kilińskiego 13 w Radomiu w 1917 r. W kolejnym roku powstało gimnazjum żeńskie przy ulicy Mariackiej 4. Założycielem obu szkół był Józef Temerson. Opiekę nad szkołami sprawowało Towarzystwo „Przyjaciół Wiedzy”. Od roku szkolnego 1925/26 rozpoczęto stopniowe łączenie obu placówek w ośmioklasowe gimnazjum koedukacyjne, a proces ten zakończył się w roku szkolnym 1928/29. Wojna i Holocaust przekreśliły działalność szkoły i przyniosły kres żydowskiej społeczności Radomia. Projekt „Jestem” ma na celu odbudować pamięć o żydowskim gimnazjum, przypomnieć radomianom o wielowiekowej obecności społeczności żydowskiej w ich mieście oraz pomóc w przezwyciężeniu narosłych przez lata stereotypów. Prace nad projektem rozpoczęły się w 2004 roku. Wówczas to nawiązano pierwsze kontakty z przedstawicielami dawnej żydowskiej społeczności Radomia⁹.

W ramach realizacji projektu przygotowano stronę internetową poświęconą żydowskim uczniom i nauczycielom Gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” oraz ich wojennym losom. Wystosowany został oficjalny apel o pomoc w przygotowywaniu bazy biogramów. W dniu 19 kwietnia 2006 r. zebrane nazwiska odczytano na dziedzińcu dawnej szkoły. W dniach 19-20 kwietnia 2007 r. obchodzono 90-lecie Gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy”. W ramach obchodów zorganizowano konferencję popularnonaukową *Spoleczność żydowska Radomia w I poł. XX wieku – kultura – zagłada – rozproszenie*¹⁰. W dniu 18 kwietnia 2008 r. miały miejsce uroczystości upamiętniające ofiary Holocaustu – „Marsz Pamięci” i wystawa *Getto w Radomiu kwiecień 1941 – sierpień 1942*. W lutym 2008 r. opiekunowie młodzieży i koordynatorzy projektu – Zbigniew Wieczorek i Iwona Grześkiewicz – odbyli podróż do Izraela, której celem było dotarcie do żyjących w Izraelu absolwentów Gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy”, przeprowadzenie z nimi wywiadów na temat szkoły oraz codziennego życia w Radomiu w okresie międzywojennym i podczas okupacji¹¹.

W kontekście omawianych radomskich spotkań z kulturą żydowską – „Ślad”, wspomnieć należy o opublikowanej pracy doktorskiej poświęconej historii Żydów w Radomiu, autorstwa Sebastiana Piątkowskiego, a wydanej nakładem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych – *Dni życia, dni śmierci. Ludność żydowska w Radomiu w latach 1918 – 1950*¹². Natomiast z okazji spotkań z kulturą żydowską na łamach czasopisma „Resursa – Radomski Miesięcznik Kulturalny”¹³ opublikowano kilka tekstów poświęconych radomskim Żydom w okresie wojny

⁸ Historii gimnazjum poświęcony został w szczególności artykuł autorstwa Stanisława Zielińskiego, opublikowany w nr 5 z 1987 r. kwartalnika „Radomir” – *Gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” w Radomiu (1917 – 1939)*.

⁹ <http://uczyc-sie-z-historii.pl/pl/projekty/zobacz/35>

¹⁰ Jej efektem jest publikacja: *Spoleczność żydowska Radomia w I połowie XX wieku. Kultura – Zagłada – Rozproszenie*, red. Z. Wieczorek, Radomskie Towarzystwo Naukowe, Radom 2008. W zbiorze tym opublikowano m. in. następujące studia: Z. Wieczorek, *O projekcie edukacyjnym „Jestem...” – przygoda dydaktyczna z Gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” w Radomiu 1917-1939*; I. Grześkiewicz, *Krótką historią Gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” w Radomiu 1917-1939*; A. B. Duszyk, *Żydowska spółdzielczość oszczędnościowo-kredytowa w Radomiu okresu międzywojnia*; G. Łuszkiewicz-Dzierżawska, *Przedstawiciele społeczności żydowskiej we władzach samorządowych Radomia (1916-1939)*; P. A. Tusiński, *Żydowskie życie polityczne w Radomiu przed drugą wojną światową*, S. Piątkowski, *Polscy mieszkańcy Radomia wobec swoich żydowskich sąsiadów w latach 1939-1946. Postawy i uwarunkowania*.

¹¹ <http://gimnazjum.website.pl>

¹² S. Piątkowski, *Dni życia, dni śmierci. Ludność żydowska w Radomiu w latach 1918-1950*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2006.

¹³ „Resursa – Radomski Miesięcznik Kulturalny” nr 3/4 (48/49), marzec – kwiecień 2009.

i okupacji. Podsumowując, projekt „Ślad” był już kolejnym wydarzeniem upamiętniającym żydowskich mieszkańców Radomia. Pozostaje mieć nadzieję, że również w przyszłości tego typu spotkania będą organizowane i pozwolą na zachowanie w pamięci radomian wiedzy o ich przedwojennych żydowskich sąsiadach i umożliwią popularyzowanie wiedzy o wielokulturowej historii miasta.